

ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტი

ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა ფაკულტეტი

ქართული ფილოლოგიის დეპარტამენტი

ხელნაწერის უფლებით

გვანცა საბაშვილი

მე-19 საუკუნის სამუსლიმანო საქართველო ქართულ დოკუმენტურ-მხატვრულ
პროზასა და პუბლიცისტიკაში

დისერტაცია/სპეციალობა-ფილოლოგია/ლიტერატურათმცოდნეობა

ფილოლოგიის დოქტორის აკადემიური ხარისხის მოსაპოვებლად წარმოდგენილი

ა ვ ტ ო რ ე ფ ე რ ა ტ ი

სამეცნიერო ხელმძღვანელები:

ასოცირებული პროფესორი: გურამ ბახტაძე

ასოცირებული პროფესორი: ინგა შამილიშვილი

ბათუმი

2017

სადისერტაციო ნაშრომი შესრულებულია შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა ფაკულტეტის ქართული ფილოლოგიის დეპარტამენტში.

სამეცნიერო ხელმძღვანელები:

გურამ ბახტაძე - ასოცირებული პროფესორი; ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ქართული ფილოლოგიის დეპარტამენტი;

ინგა შამილიშვილი - ასოცირებული პროფესორი; ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ქართული ფილოლოგიის დეპარტამენტი;

რეცენზენტები: **შორენა მახაჭაძე** - პროფესორი; ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ქართული ფილოლოგიის დეპარტამენტი;

მალხაზ ჩოხარაძე - პროფესორი; ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ქართული ფილოლოგიის დეპარტამენტი;

ვახტანგ ინაური - ასოცირებული პროფესორი; სამცხე-ჯავახეთის სახელმწიფო უნივერსიტეტი.

დისერტაციის დაცვა შედგება 2017 წლის 12 ივლისს, 15 საათზე, შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა ფაკულტეტის სადისერტაციო საბჭოს მიერ შექმნილი კომისიის სხდომაზე.

მისამართი: ბათუმი 6010, ნინოშვილის ქუჩა N 35, უნივერსიტეტის პირველი კორპუსი, აუდიტორია N 37

სადისერტაციო ნაშრომის გაცნობა შესაძლებელია შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ბიბლიოთეკაში.

ავტორეფერატი დაიგზავნა -----

სადისერტაციო საბჭოს სწავლული მდივანი

ფილოლოგიის დოქტორი,

ასოცირებული პროფესორი:

ნანა ცეცხლაძე

სადისერტაციო ნაშრომის ზოგადი დახასიათება

ჩვენი თეორიული კვლევის საგანს წარმოადგენს მე-19 საუკუნის სამუსლიმანო საქართველოს შესწავლა მე-19 საუკუნის მეორე ნახევრის ქართულ დოკუმენტურ-მხატვრულ პროზასა და პუბლიცისტიკაში.

მე-19 საუკუნის სამუსლიმანო საქართველოს შესწავლა ერთობ რთული და ამავდროს საინტერესოა. ამიტომაცაა, რომ ამ მნიშვნელოვანი თემის კვლევით დღემდე არაერთი მეცნიერი დაინტერესებულა.

ჩვენ შეძლებისდაგვარად მოვიძიეთ არაერთი საინტერესო სამეცნიერო მასალა და მათი ანალიზის საფუძველზე ჩამოვაცალიბეთ ჩვენი ხედვა და დასკვნები.

მე-19 საუკუნის მეორე ნახევრის ქართული დოკუმენტურ-მხატვრული პროზისა და პუბლიცისტიკის სიღრმისეულმა შესწავლამ საფუძველი მოგვცა გამოგვეკვთა შემდეგი საკითხები:

- მე-19 საუკუნის მეორე ნახევრის პოლიტიკურ-ეკონომიკური მდგომარეობა.
- საბრძოლო ასპარეზად ქცეული ისტორიული აჭარა.
- განსხვავებული რელიგიური შეხედულებების ურთიერთგადაკვეთა.
- ადგილობრივ მკვიდრთა ტრადიციები და ყოფა-ცხოვრება.
- ქართველი საზოგადო მოღვაწეები და მათი როლი ეროვნული თვითშეგნების ამაღლებაში.

საკვლევი თემის აქტუალობა: კვლევის საგანს წარმოადგენს მე-19 საუკუნის სამუსლიმანო საქართველოს პრობლემების ასახვა ქართულ დოკუმენტურ-მხატვრულ პროზასა და პუბლიცისტიკაში. აღნიშნული თემის ირგვლივ ჩვენ მიერ ჩატარებული დეტალური მიმოხილვა ნათელს ჰფენს მე-19 საუკუნის მეორე ნახევარში ქართველი საზოგადო მოღვაწეების მიერ გაწეულ ღვაწლს სამშობლოს წინაშე.

სამეცნიერო ნაშრომი საყურადღებოა თავისი მრავალფეროვნებით და კონკრეტულობით. დისერტაციის ძირითადი ნაწილი ეთმობა თემის იდეურ გააზრებასა და ანალიზს.

აქტუალური გახლდათ მე-19 საუკუნის მეორე ნახევრის თანამედროვე საზოგადო მოღვაწეების, პუბლიცისტების, ეთნოგრაფებისა და მკვლევრების შეხედულებები აღნიშნულ თემასთან დაკავშირებით.

სადისერტაციო ნაშრომი ნათელს ჰფენს არამარტო მე-19 საუკუნის გამოჩენილი საზოგადო მოღვაწეების ნააზრევსა და შეხედულებებს, არამედ ჩვენთვის ნაკლებად ცნობილი პიროვნებების შეხედულებებსაც, რაც მეტად საგულისხმოა ყველა დაინტერესებული პირისთვის.

ნაშრომის ძირითადი მიზანი გახლავთ იმ ქართველი საზოგადო მოღვაწეების ნააზრევის შესწავლა და შეფასება, რომლებიც მე-19 საუკუნის მეორე ნახევარში მოღვაწეობდნენ და თავად მონაწილეობდნენ იმ რთულ პროცესებში.

ჩვენი მიზანი იყო „სამუსლიმანო საქართველოს“ მრავალფეროვანი კუთხით შეცნობა, რის საშუალებასაც მოძიებული მასალები გვაძლევდნენ. ყურადსაღებია იმ დროს გამომავალი პერიოდული გამოცემებში გამოქვეყნებული პუბლიკაციების შესწავლა, რადგან გაგვეთავისებინა მე-19 საუკუნის მეორე ნახევარში მიმდინარე პროცესების მტკინვეული შედეგები.

ნაშრომის კვლევის ობიექტი და მეთოდები: სადისერტაციო ნაშრომზე მუშაობისას გამოვიყენეთ დოკუმენტური პროზა, მონოგრაფიული ნაშრომები, სამეცნიერო სტატიები, მე-19 საუკუნის მეორე ნახევრის პერიოდული გამოცემები, კერძოდ „დროება“ და „ივერია“. თეორიული ნაშრომების შესწავლამ საფუძველი მოგვცა გამოგვეტანა ძირითადი დასკვნები.

სწორედ ამის საფუძველზე შევძელით სადისერტაციო ნაშრომში გამოგვეყო საკვლევი თემის თავისებურებები და განგვეხორციელებინა მისი იდეური ანალიზი.

ნაშრომის მეცნიერული სიახლე - მდგომარეობს იმაში, რომ ჩვენ შესაძლებლობა მოგვეცა გავცნობოდით ჩვენთვის როგორც ცნობილს, აგრეთვე ნაკლებად ცნობილ მოღვაწეებს, რომელთაც შეძლეს და სრულყოფილად წარმოგვიდგინეს მე-19 საუკუნის მეორე ნახევრის საქართველოს სხვადასხვა რეგიონებში არსებული პრობლემები.

ჩვენი სადისერტაციო ნაშრომი წინ გადადგმული ნაბიჯია, მე-19 საუკუნის სამუსლიმანო საქართველოს უკეთ შესწავლაში. ვფიქრობთ, გარკვეულწილად გზამკვლევი იქნება აღნიშნული თემით დაინტერესებულ პირთათვის.

ნაშრომის მოცულობა და სტრუქტურა: სადისერტაციო ნაშრომი შედგება კომპიუტერულად ნაბეჭდი 130 გვერდისგან. შეიცავს შესავალს, 3 თავს, ქვეთავებს და ზოგად დასკვნას. დისერტაციას ერთვის გამოყენებული ლიტერატურის სია და ინტერნეტმასალის ელექტრონული ბმულის ჩამონათვალი.

სადისერტაციო ნაშრომის ძირითადი შინაარსი

შესავალში საუბარია სადისერტაციო ნაშრომის ძირითადი მიზნის, მეცნიერული სიახლისა და კვლევის აქტუალობის შესახებ. განხილულია ნაშრომის თეორიული ღირებულება. დასახელებულია თემის აქტუალობა, კვლევის მეთოდოლოგია და მოსალოდნელი შედეგები.

შესავალში გამოკვეთილად წარმოვადგინეთ მე-19 საუკუნის მეორე ნახევრის ქვეყნის პოლიტკური მდგომარეობა, რომელმაც შემდგომში განაპირობა მუჰაჯირობის ხელახალი პროცესების დაწყება. შესავალში საუბარია 60-იანელთა განსაკუთრებულ დამოკიდებულებაზე სამშობლისადმი. ვეცნობით მათი ბრძოლის ხერხებს, რომელიც შეძლებისდაგვარად გამოიყენეს ქვეყნის მტრების მიმართ. თერგდალეულთა თაოსნობითა და ძალისხმევით მე-19 საუკუნის მეორე ნახევარში შეიქმნა პერიოდული გამოცემები, რომელიც გახლდათ მატთანე აღნიშნული ეპოქისა.

სადისერტაციო ნაშრომში შევხებით ცალკეულ მკვლევართა ნაშრომებს და ყურადღება გავამახვილეთ მე-19 საუკუნის მეორე ნახევრის ქვეყნის პოლიტიკურ-ეკონომიკურ, რელიგიურ, ისტორიულ ღირებულებებზე.

თავი I - სამუსლიმანო საქართველო მეცხრამეტე საუკუნის დოკუმენტურ - მხატვრულ პროზაში - შედგება 5 ქვეთავისაგან. 1. 1. გიორგი ყაზბეგი; 1.2. ზაქარია ჭიჭინაძე; 1.3. თედო სახოკია; 1.4. დიმიტრი ბაქრაძე; 1.5. საინგილოს თემა;

პირველი ქვეთავი - განიხილავს გიორგი ყაზბეგის მოგზაურობას სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოში, რომელმაც დოკუმენტური პროზის სახით შემოგვინახა. „სამი თვე თურქეთის საქართველოში“ ასე უწოდა წიგნს გიორგი ყაზბეგმა, რომელშიც ნათლად არის წარმოდგენილი იმ დროს არსებული პოლიტიკურ-სოციალური ვითარება ქვეყნისა.

გიორგი ყაზბეგის მოგზაურობა სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოში თითოეული სოფლის ტრადიციების, წეს-ჩვეულებების, ეკონომიკური მდგომარეობისა და რელიგიური შეხედულებების ერთ საინტერესო ნარკვევად ჩამოყალიბდა. სწორედ ამ ნაამბობის გაანალიზებამ მოგვცა საფუძველი შეგვექმნა ერთიანი ისტორიულ-კულტურული სურათი.

მეორე ქვეთავი განიხილავს ზაქარია ჭიჭინაძის ღვაწლს. ქვეთავში განხილული გვაქვს მუჰაჯირობის პროცესი. აღნიშნულ პროცესს ზაქარია ჭიჭინაძე დიდი გულისტკივილით მიუდგა. ამავე თავში საუბარია ზაქარია ჭიჭინაძის შემართებაზე ქართული ენის შენარჩუნებასთან დაკავშირებით, ვინაიდან გააზრებული ჰქონდა ქართული ენის როლი ეროვნული იდენტობის შენარჩუნების საქმეში.

აღსანიშნავია ზაქარია ჭიჭინაძის ტოლერანტული დამოკიდებულება რელიგიის მიმართ. ეს საკითხი სადისერტაციო ნაშრომის აღნიშნულ თავში დაწვრილებით გვაქვს წარმოდგენილი. აქვე შევეცადეთ გავცნობოდით ზაქარია ჭიჭინაძის

მოგზაურობის დეტალებს და მეტ-ნაკლები სიზუსტით გადმოგვეცა მკვლევარის შეხედულებები, მიზნები, შედეგები.

ზაქარია ჭიჭინაძის მოგზაურობა განსაკუთრებით მნიშვნელოვანი გახლდათ აჭარაში. ამავე თემის მესამე ქვეთავი გვესაუბრება თედო სახოკიას მოგზაურობაზე და ამ მის შედეგებზე. თედო სახოკიას იმ პერიოდში მოუწია მოღვაწეობა, როდესაც მტრების მიერ მიტაცებული მიწები დედა-სამშობლოს უბრუნდებოდა. შესაბამისად მკვლევარს დეტალურად აღუწერია იმ პერიოდის ვითარება. განსაკუთრებით გამოკვეთილია აჭარის როლი მის შემოქმედებაში.

თედო სახოკიამ საკუთარ მონოგრაფიაში „მოგზაურობანი“ იმოგზაურა აჭარის სხვადასხვა სოფელში. მკვლევარი შეეხება სოფლებში არსებული ვითარებას, სწავლა-განათლების საკითხებს, განიხილავს, ერთი მხრივ რუსეთისა და მეორე მხრივ ოსმალელების დამოკიდებულებას აჭარის მიმართ. აშკარაა რუსეთის მიმართ მკვლევარის კეთილგანწყობილება.

აღნიშნული სადისერტაციო ნაშრომის პირველი თავის ერთ-ერთი ქვეთავი შეეხება დიმიტრი ბაქრაძეს, რომელიც გახლდათ ეთნოგრაფი, ისტორიკოსი. აღნიშნულ ქვეთავში გამოვყავით დიმიტრი ბაქრაძის განსაკუთრებული წვლილი ქართველი ხალხის ეროვნული თვითშეგნების ამაღლებასა და სულისკვეთების შენარჩუნებაში.

ჩვენ ნაშრომში განსაკუთრებულად გამოვყავით დიმიტრი ბაქრაძის როლი ქართველი საზოგადო მოღვაწეების მიმართ. რაც გამოიხატა შემდეგში - მკვლევარი ცდილობდა თავის თანამედროვე საზოგადო მოღვაწეებს გულთან ახლოს მიეტანათ ქვეყნის გასაჭირი. ის შეეცადა ქვეყნის ისტორიის აღწერით ქართული საზოგადოება დაეინტერესებინა აჭარის რეგიონით.

ამავე თავში გამოვყავით საინგილოს თემა. თავდაპირველად შევეხეთ მის გეოგრაფიულ ადგილმდებარეობას, მის ცალკეულ კუთხეებს. აღნიშნულ ქვეთავში

განვიხილეთ ლეკთა თარეში, რომელიც მე-19 საუკუნის მეორე ნახევარში საინგილოში მეტად გავრცელებული ყოფილა.

ვისაუბრეთ ისეთ მოღვაწეებზე, როგორებიც არიან თ.პაპუაშვილი, ზ.ედილი. მათი საველე კვლევებიდან დეტალურად შევისწავლეთ საინგილოში არსებული ვითარება, ადგილობრივთა ურთიერთობა, დამოკიდებულება, ოჯახური ტრადიციები და ა.შ.

აღნიშნულ თავში გამოვყავით ჩვენთვის საინტერესო მინიშნებები, რომელიც გარკვეულწილად ხაზს უსვამს საინგილოში არსებულ რთულ ვითარებას.

ზ.ედილიმ თავად საინგილოს მოსახელობა დაყო ორ ნაწილად - კეკელ და ელისელ ინგილოებად. მათი ურთიერთდამოკიდებულება და განმასხვავებელი მახასიათებლები კვლევის შედეგად წარმოდგენილი გვაქვს აღნიშნულ ქვეთავში.

თავი II - მუჰაჯირობა მე-19 საუკუნის მეორე ნახევრის ქართულ პრესაში.

თავად აღნიშნული თავის სათაური მიუთითებს მე-19 საუკუნის სამუსლიმანო საქართველოს ყველაზე მტკივნეულ პროცესზე ჩვენი მოსახლეობისა.

სანამ უშუალოდ მუჰაჯირობის პროცესს შევხებით, მანამ მიმოვიხილეთ ის გამომწვევი მიზეზები და ისტორიული ფაქტები, რამაც მუჰაჯირობის პროცესი გამოიწვია.

წინამდებარე თავში გამოვყავით რეგიონები, სადაც მუჰაჯირობის პროცესი მძლავრად მიმდინარეობდა. ეს რეგიონები გახლდათ: ტაო, კლარჯეთი, არტაანი, აჭარა, ეობულეთი, რომლებიც თითქმის სრულად დაცარიელებულა.

აღნიშნულ ქვეთავში დავახასიათეთ იმ ქართველ მუჰაჯირთა ღვაწლი, რომლებმაც შეძლეს და შეინარჩუნეს ქართული ენა, ადათ-წესები, რომელიც განმსაზღვრელი იყო მათი ეროვნული იდენტობისა.

ამავე თავში საუბარი გვაქვს ერთი მხრივ ოსმალოების და მეორე მხრივ რუსების მუდმივ ბრძოლაზე რათა ისტორიული აჭარის ადგილობრივი მოსახელობის კეთილგანწყობა დაემსახურებინათ, რის ფონზეც გაიმყარებდნენ საკუთარ ძალებს ამ რეგიონში. ამავე თავში ხაზგასმული გვაქვს პერიოდიკის როლი და მიზანი

აღნიშნული პრობლემის მიმართ. აღნიშნული ეპოქის პერიოდულ გამოცემებში განსაკუთრებული ადგილი ეკავა მუჰაჯირთა ცხოვრებას.

პუბლიცისტთა გარკვეული ნაწილი წერდა, რომ მუჰაჯირები კმაყოფილები იყვნენ გადასახლების შედეგად მიღებული შედეგისა, ნაწილი კი აფიქსირებდა, რომ გადასახლებულები პირიქით ნანობდნენ და სურდათ უკან სამშობლოში დაბრუნება.

წინამდებარე ქვეთავში გასურდა დაინტერესებულ პირთათვის გვეჩვენებინა ის განსაკუთრებული დამოკიდებულება და მცდელობა ეროვნული სულისკვეთების შენარჩუნებისათვის, რასაც მე-19 საუკუნის ქართული საზოგადოება ცდილობდა პერიოდული ორგანოს ფურცლების მეშვეობით.

მე-19 საუკუნის მოვლენები პირუთვნელად აისახა და გაანალიზდა ქრთული პრესის ფურცლებზე. ილია ჭავჭავაძე, აკაკი წერეთელი, სერგეი მესხი, ნიკო ნიკოლაძე, იაკობ გოგებაშვილი და სხვანი სრული სიზუსტით აანალიზებდნენ აჭარის რეგიონში არსებულ ვითარებას და გაზეთის მეშვეობით ცდილობდნენ მოსახლეობაში გაეღვივებინათ პატრიოტული გრძნობები. ჩვენ მიერ შესწავლილი იქნა პერიოდული პრესის ფურცლებზე გამოქვეყნებული შეხედულებების, ნააზრევის გაცნობა და გაანალიზება. ჩვენ შევეცადეთ მთავარზე გაგვემახვილებინა ყურადღება და ამით ის მნიშვნელოვანი საკითხები წამოგვეჩია, რასაც განსაკუთრებული დატვირთვა ჰქონდა იმ ეპოქის ცხოვრებაში და რაც გახლდათ წინაპირობა პოლიტიკური და ეროვნული შეხედულებების ფორმირებისა. ამავე თავში შევეცადეთ პუბლიცისტური წერილების გაცნობით გარკვეული შეფასების საშუალება გვექონოდა აღნიშნული ეპოქისა და პროცესისა.

თავი III - განხილული გავქვს სამუსლიმანო საქართველო მე-19 საუკუნის მეორე ნახევრის ქართულ პუბლიცისტიკაში. წინამდებარე თავის დასაწყისში აღნიშნული და დახასიათებული გვაქვს პუბლიცისტიკა, როგორც ჟურნალისტიკის ერთ-ერთი მიმართულება, რომელშიც უტყუარად აისახებოდა ეპოქის პრობლემები. XIX საუკუნის 60-70-იანი წლებიდან ქართული პერიოდიკის ფურცლებზე საზოგადოების ინტერესებიდან გამომდინარე ხშირად იბეჭდებოდა საინტერესო წერილები და გამოკვლევები. ამდენად საინტერესოა გასულ საუკუნეში გამომავალი ჟურნალ-გაზეთების ფურცლებზე გამოქვეყნებული პუბლიცისტთა იმ მემკვიდრეობის

გაცნობა და გაანალიზება. საუბარი გვაქვს იმ პუბლიცისტურ წერილებზე, რომელიც დეტალურად გვაქვს განხილული წინამდებარე ნაშრომში.

მე-19 საუკუნის ცხოვრებისეული სურათის სრულყოფილად წარმოჩენისათვის, აუცილებელია შევისწავლეთ ის ლიტერატურულ-პუბლიცისტურ პროდუქცია, რომლებშიც უტყუარად აირეკლა იმ საკითხთა აქტუალურობა, რომელსაც ადგილი ჰქონდა მოცემულ ისტორიულ ეპოქაში.

აღნიშნული ეპოქის მკვლევრების, პუბლიცისტების და სხვათა ფიქრი და გონება მიმართული იყო სამუსლიმანო საქართველოზე, რომელთაც შექმნეს და დაგვიტოვეს უტყუარი ანარეკლი მე-19 საუკუნის მეორე ნახევრის სინამდვილისა. სწორედ, ამის საფუძველზე ჩავთვალეთ საჭიროდ პუბლიცისტური წერილები მოგვეძიებინა და ერთად მოგვეყარა თავი, რადგან დაინტერესებულ პირებს ერთ სივრცეში შეძლებოდათ აღნიშნული პროცესების გაცნობა.

მე-19 საუკუნის მეორე ნახევარში გამოძვარილი ჟურნალ-გაზეთები ხელს უწყობდნენ ეროვნული თვითშეგნების ამაღლებას საზოგადოებაში.

ეს გახლდათ ის გარდამავალი ეპოქა, როდესაც აზროვნების ახლებური ტიპი დამკვიდრდა, ჩნდებოდა განსხვავებული იდეები, მიზნები. აქედან გამომდინარე საინტერესოდ მივიჩნიეთ წინამდებარე თავში ყურადღება გაგვემახვილებინა ეროვნულ-განმანათავისუფლებელ შტაბად ქცეულ გაზეთ „დროებასა“ და გაზეთ „ივერიაზე“.

აღნიშნული მესამე თავი შედგება რამდენიმე ქვეთავისაგან - 3.1 გაზეთი „დროება“; 3.2 გაზეთი „ივერია“; 3.3. დავით წერეთლის პუბლიცისტიკა; 3.4. საინგილო მე-19 საუკუნის მეორე ნახევრის პუბლიცისტიკაში; 3.5. საინგილო გაზეთ „დროებაში“; 3.6. საინგილო გაზეთ „ივერიაში“.

პირველი ქვეთავი გაზეთი „დროება“ გახლდათ, რომელშიც განვიხილეთ აჭარის რეგიონში მიმდინარე მოვლენები. სხვადასხვა პუბლიცისტთა ნააზრევზე დაყრდნობით განვიხილეთ ადგილობრივთა ყოფა-ცხოვრება, ადათ-წესები, განსხვავებული რელიგიური აღმსარებლობის თავისებურებები. მართლაც

საინტერესოდ გვესახება პერიოდული ორგანოს როლი და დანიშნულება აღნიშნული პრობლემების გასაცნობად.

ეროვნულ-განმანათავისუფლებელ მოძრაობის ფლაგმანად ქცეულ გაზეთ „დროებას“ მრავალი მკითხველი ჰყავდა, გამომდინარე იქიდან, რომ გაზეთში უტყუარად აირეკლებოდა მე-19 საუკუნის მეორე ნახევრის აჭარის სინამდვილე. გაზეთის ფურცლებზე ჩვენ ვეცნობოდით, როგორც საზოგადოებისთვის ცნობილ პუბლიცისტთა ნააზრევს, აგრეთვე ადგილობრივთა შეხედულებებსაც, რომელიც კიდევ უფრო ნათლად გვიხატავდა აღნიშნულ სინამდვილეს.

წინამდებარე თავში ჩვენ მიერ მოტანილი პუბლიკაციებიდან ჩანს, რომ გაზეთ „დროების“ ფურცლებზე უამრავი გულისწუხილი აღიბეჭდა, როგორც ცნობილი საზოგადო მოღვაწეების მხრიდან, აგრეთვე იმ ხალხის მხრიდანაც, რომლებიც ცდილობდნენ სიტყვის ძალით შებრძოლებოდნენ მტერს, თავიანთი ბრძოლისუნარიანობა და შეუპოვრობა ეჩვენებინათ. აღნიშნულ თავში მოძიებული პუბლიცისტური წერილების საფუძველზე შეგვიძლია დავასკვნათ, რომ ერთიანი ქართული სახელმწიფოს მშენებლობის და ბედის უკუღმართობით დედასამშობლოს მოწყვეტილი ხალხის ერთიან ქართულ სივრცეში დაბრუნების საქმეში.

აგრეთვე ჩვენი ინტერესის სფეროს მოიცავს მესამე თავის მეორე ქვეთავი - გაზეთი „ივერია“.

გაზეთ „დროების“ მსგავსად გაზეთი „ივერიაც“ შეუპოვრობითა და მიზანმიმართულებით გამოირჩეოდა აღნიშნული ეპოქის მიმართ. აღნიშნულ ქვეთავში აქტიურად განხილული გვაქვს ილია ჭავჭავაძის და მისი თანაგუნდელების მოსაზრებები, შეხედულებები, მიზნები.

„ივერია“ თემატურად მრავალფეროვანი ეროვნული გამოცემა იყო, რომელიც XIX საუკუნის ბოლო მეოთხედის უტყუარ მატთანედ უნდა ჩაითვალოს. „ივერია“ იყო ცარიზმის წინააღმდეგ მებრძოლ ქართველთა ეროვნული თვითშეგნებისა და პოლიტიკური დამოუკიდებლობის იდეების გამტარებელი ორგანო, რომლის

ფურცლებზე სრულად აისახა იმ დროის მთავარი სატკივარი - თანამომხმეების გამაჰმადიანება და მათ გადასახლება, მუჰაჰჯირობა.

აღნიშნულ პრობლემას დაკავშირებით თავად ილია ჭავჭავაძემაც არაერთი პუბლიცისტური წერილი მიუძღვნა. ილიასა და სხვათა პუბლიცისტური წერილები ნათლად გვაქვს წარმოდგენილი აღნიშნული თემის მეორე ქვეთავში.

მესამე ქვეთავი შეეხება - დავით წერეთლის პუბლიცისტიკას. როგორც უკვე აღვნიშნეთ მე-19 საუკუნის მეორე ნახევრის სურათის სრულყოფილად აღსადგენად საჭიროა, როგორც გამოჩენილი ქართველი საზოგადო მოღვაწეების შემოქმედების გაცნობა, აგრეთვე ჩვენთვის ნაკლებად ცნობილი პიროვნებების ნააზრევის შესწავლა. ერთ-ერთი ასე პიროვნება კი გახლდათ დავით წერეთელი, რომლის პუბლიცისტიკა ჩვენთვის საინტერესო კვლევის საგანია, რადგანაც თავად დავითი გახლდათ უშუალო მონაწილე იმ მოვლენებისა, რომელიც მე-19 საუკუნის მეორე ნახევარში მიმდინარეობდა აჭარაში. დავით წერეთელმა არაერთი პუბლიცისტური წერილი შემოგვინახა, რომელშიც მისი თანამედროვე პოლიტიკური, სოციალური პროცესები ნათლად წარმოგვიდგინა.

დავით წერეთელი ეკუთვნის იმ სახელოვანი მამულიშვილების რიცხვს, რომლებიც ეროვნული ინტერესებიდან გამომდინარე, სხვადასხვა პროფესიულ თუ სამსახურეობრივ საქმიანობასთან ათანხმებდნენ სამწერლო-ჟურნალისტურ მოღვაწეობასაც და თავიანთი წვლილი შეჰქონდათ საქვეყნო საქმეში. პუბლიცისტური წერილების საშუალებით პუბლიცისტი ნათლად გვიხატავდა მე-19 საუკუნეში მაჰახელას ხეობაში არსებულ ვითარებას. სწორედ, ამიტომ საჭიროდ და მნიშვნელოვან ჩავთვალეთ გავცნობოდი დავით წერეთლის ნაკლებად ცნობილ პუბლიცისტურ სიმდიდრეს.

მესამე თავში ცალკეულ ქვეთავებად გამოვყავით საინგილო გაზეთ „დროებაში და გაზეთ „ივერიაში“. საინტერესო პუბლიცისტური წერილები მოვიძიეთ და შევეცადეთ სრულყოფილად წარმოგვედგინა მე-19 საუკუნის მეორე ნახევრის საინგილოს ყოფა.

საინტერესოდ მივიჩნიეთ გაზეთ „დროებაში“ გამოქვეყნებული პუბლიცისტური წერილებიდან განსაკუთრებული მნიშვნელობა მიგვენიჭებინა იმ პუბლიკაციებისათვის, რომელიც ინგილოებისა და ქიზიყელების არცთუ სახარბიელო ურთიერთდამოკიდებულებას აღწერდა.

აგრეთვე საინგილოშიც არ კარგავდა აქტუალობას მოლა-ხოჯების აგიტაციური პოლიტიკა, რომლის საფუძველზეც საჭიროდ მივიჩნიეთ აღნიშნულ ქვეთავში რამდენიმე პუბლიცისტური წერილს გავცნობოდით.

გაზეთმა „დროებამ“ უამრავი გვერდი და ადგილი დაუთმო საინგილოს შესახებ ცნობებს, რომლებიც ერთი-მეორეზე საინტერესო ფაქტებით იყო გაჯერებული. მთავარი კი ის გახლდათ, რომ თავად პუბლიცისტები უშუალო მონაწილენი იყვნენ საინგილოში მიმდინარე პროცესებისა და ამბებს თვითმხილველის პოზიციიდან გადმოგვცემდნენ, ეს კი უფრო ამაფრებდა მკითხველის შეგრძნებებს და განაცდევინებდა მტკივნეულ პროცესებს.

აგრეთვე საინტერესოდ მივიჩნიეთ წამოგვეწია გაზეთ „ივერიაში“ ასახული საინგილოს პრობლემატიკა, რაც ცალკე ქვეთავად გვაქვს გამოტანილი.

გაზეთ „ივერია“ გახლდათ მე-19 საუკუნის მეორე ნახევრის პერიოდული გამოცემა, რომლის მთავარ მიზანსაც წარმოადგენდა ქართველი ხალხის ინფორმირება, ხელს უწყობდა ეროვნული თვითშეგნების ამაღლებას, განსაკუთრებით ისეთ რეგიონებში, როგორც იყო აჭარა და საინგილო. მივიჩნიეთ და საჭიროდ ჩავთვალეთ სადისერტაციო ნაშრომის სრულყოფისათვის წინა პლანზე გამოგვეტანა ის პუბლიცისტური წერილები, რომელიც მე-19 საუკუნეში საინგილოში არსებულ პრობლემებს ნათლად დაგვიხატავდა.

მეტნაკლებად შევარჩიეთ პუბლიცისტურ წერილები, რომლებიც ქვეყნისა და სოციალური ფენისათვის ძალზე საინტერესო გახლდათ. აღნიშნულ ქვეთავში მიმოვიხილეთ გამაჰმადიანებული ქართველების ბედი, საინგილოში არსებული საგანმანათლებლო დაწესებულებები. ვეცნობით ინგილო ქალის, დედის ზოგად დახასიათებას, მის როლს ინგილო ოჯახში.

წინამდებარე სადისერტაციო ნაშრომში შევეცადეთ ნათლად წარმოგვეჩინა მე-19 საუკუნის მეორე ნახევრის სამუსლიმანო საქართველო. ცალკეულ დოკუმენტებზე და პუბლიცისტიკაზე დაყრდნობით შევეცადეთ ზოგადი დასკვნები წარმოგვედგინა ჩვენ მიერ შესრულებული კვლევის საფუძველზე.

როგორც დაკვირვებამ გვიჩვენა, მე-19 საუკუნის მეორე ნახევარი გახლდათ პერიოდი, რომლის სიმძაფრე და სიცხადე ნათლად გაითავისეს მე-19 საუკუნის საზოგადო მოღვაწეებმა.

ანალიზისას მკაფიოდ გამოჩნდა მე-19 საუკუნის მეორე ნახევარში არსებული პოლიტიკურ-სოციალური პრობლემები. ცალკე პრობლემად გვევლინება განსხვავებული რელიგიური შეხედულებები, რელიგიური აღმსარებლების ურთიერთდამოკიდებულება. აგრეთვე მკაფიოდ გამოჩნდა მე-19 საუკუნის საზოგადო მოღვაწეების დაულალავი შრომა, რათა დახმარებოდნენ თანამემამულეებს კვლავ გამოღვიძებაში სამშობლოს სიყვარულის შეგრძნებაში.

მე-19 საუკუნის მეორე ნახევრის დოკუმენტურ-მხატვრული და პერიოდული გამოცემების შესწავლამ გამოკვეთა ტენდენციები, რომელსაც სადისერტაციო ნაშრომში ნათლად წარმოგიდგენთ.

ნაშრომზე მუშაობის უმთავრეს პრინციპს წარმოადგენდა, მდიდარ ფაქტობრივ მასალაზე დაყრდნობით გადმოგვეცა მე-19 საუკუნის მეორე ნახევარში საქართველოს ამ კუთხეებში მიმდინარე პროცესთა ისტორიული ანალიზი.

სადისერტაციო თემის საკითხის შესწავლამ აჩვენა, რომ თითოეულმა მკვლევარმა, პუბლიცისტმა, ეთნოგრაფმა, ისტორიკოსმა საკუთარ ნაშრომში მკაფიოდ და ნათლად დაგვიხატა მე-19 საუკუნის მეორე ნახევარში არსებული პოლიტიკური, სოციალური და კულტურული ვითარება. ხოლო ის ფაქტი, რომ ისინი თავად გახლდნენ ამ პროცესების უშუალო მონაწილენი და თვითმხილველნი, დამაჯერებლობასა და სიმძაფრეს მატებს თითოეულ ნაშრომს.

ზოგადი დასკვნები:

მე-19 საუკუნის მეორე ნახევრის ქართული დოკუმენტურ-მხატვრული პროზისა და პუბლიცისტური წერილების შესწავლამ გამოკვეთა საინტერესო ტენდენციები, კერძოდ ის, რომ ეს ჟანრები ხელს უწყობდა საქართველოში საზოგადოებრივი აზრის ფორმირების პროცესს და მიმართული იყო ხალხის ინფორმირებულობისაკენ სხვადასხვა სახელმწიფოებრივად მნიშვნელოვანი თემების შესახებ, მათ შორის, აჭარის, სამცხე-ჯავახეთისა და საინგილოს მკვიდრთა პოლიტიკურ-რელიგიური მისწრაფებების შესახებ. ხელი შეუწყო ქართული საზოგადოების ინფორმირებას ამ რეგიონებში არსებული ქართული ტრადიციებისა და ღირებულებების შესახებ.

სადისერტაციო ნაშრომში შევისწავლეთ და განვიხილეთ ქართველი საზოგადო მოღვაწეების, მკვლევრებისა და პუბლიციტების მიერ აჭარისა და სინგილოს შესახებ შექმნილი ნარკვევები, მონოგრაფიები და პუბლიცისტური წერილები.

ნაშრომზე მუშაობის უმთავრეს პრინციპს წარმოადგენდა, მდიდარ ფაქტობრივ მასალაზე დაყრდნობით გადმოგვეცა მე-19 საუკუნის მეორე ნახევარში საქართველოს ამ კუთხეებში მიმდინარე პროცესთა ისტორიული ანალიზი, რომელიც მართალია ჩვენი კვლევის მიზანს არ წარმოადგენდა, მაგრამ გვაძლევდა საკითხის შესწავლისა და მართებული დასკვნების გამოტანის საშუალებას. საკითხის შესწავლისას დავრწმუნდით, რომ ბევრმა ფაქტმა თუ მოვლენამ დღეს სხვა აქცენტები შეიძინა, ბევრი მათგანი დავიწყებას მიეცა და ამდენად ჩვენი ნაშრომის აქტუალობას სწორედ ამ საკითხების წამოწევა და მათზე მსჯელობა წარმოადგენდა.

სადისერტაციო ნაშრომში განვიხილეთ მე-19 საუკუნის მეორე ნახევრის პერიოდული გამოცემები, ქართველი საზოგადო მოღვაწეებისა და მწერლების მიერ შექმნილი დოკუმენტურ მხატვრული პროზა.

ამ პერიოდის დოკუმენტურ-მხატვრულ პროზაზე საუბრისას ყურადღება შევაჩერეთ ისეთი ქართველი საზოგადო მოღვაწეების ნააზრევზე, როგორებიც იყვნენ ზაქარია ჭიჭინაძე, თედო სახოკია, გიროგი ყაზბეგი, თენგიზ პაპუაშვილი და სხვ. ისინი

ძირითადად საუბრობდნენ მე-19 საუკუნის მეორე ნახევრის საქართველოს შესახებ, როდესაც აქტიურ ფაზაში შედიოდა ერთი მხრივ აჭარის, სამცხე-ჯავახეთისა და საინგილოს გამაჰმადიანების, მეორე მხრივ კი რუსეთის მიერ აღნიშნული ტერიტორიების დაპყრობა-დამორჩილების საკითხი.

საკითხის შესწავლამ აჩვენა, რომ თითოეული ავტორი საკუთარ ნაშრომში მკაფიოდ და ნათლად გვიხატავდა მე-19 საუკუნის მეორე ნახევარში არსებულ პოლიტიკურ, სოციალურ და კულტურულ ვითარებას. ხოლო ის ფაქტი, რომ ისინი თავად გახლდნენ ამ პროცესების უშუალო მონაწილენი და თვითმხილველნი, დამაჯერებლობასა და სიმძაფრეს მატებს თითოეულ პუბლიკაციას.

საკვლევი თემიდან გამომდინარე დავასკვნით, რომ თითოეული ავტორი ერთგვარი აგიტატორის როლსაც ასრულებდა თანამემამულეებთან, რათა თავიანთი კალმითა და მოწოდებით შეენარჩუნებინათ ქართული სული, ენა, კულტურა, თითქმის მივიწყებული ტრადიციები. ისინი ამასთანავე დიდი გულისტკივილით გვესაუბრობდნენ ყველა იმ ფაქტისა და მოვლენის შესახებ, რომელიც ხელს უწყობდა ქართველ ხალხში ეროვნული თვითშეგნების დაქვეითებას. მაგალითისთვის შეიძლება აღვნიშნოთ, რომ განსაკუთრებული სიმძაფრით ზაქარია ჭიჭინაძემ აღგვიწერა მუჰაჯირობა, როგორც ეროვნულობის წინააღმდეგ მიმართული ყველაზე მტკივნეული პროცესი, თუმცა ამ საკითხისთვის გვერდი არც თედო სახოკიასა და დიმიტრი ბაქრაძეს აუვლია, რომლებმაც ამის პარალელურად აჭარაში მიმდინარე არაერთ მტკივნეულ საკითხზეც გაამახვილეს ყურადღება.

აღნიშნული დოკუმენტურ-მხატვრული პროზის კვლევისას გარდა მშრალი დოკუმენტური ფაქტებისა შევეხეთ ემოციური და პირადი განცდების მატარებელი არაერთი ფაქტისა და მოვლენის ასახვას, რითაც დავასკვნით, რომ თავად ავტორებზე მტკივნეულად მოქმედებს პოლიტიკური და სოციალური ვითარება, რაც ემოციური დატვირთვით აისახა კიდევ მათ ნაშრომებში. მათი მთავარი საზრუნავი არა მხოლოდ არსებული ფაქტებისა და მოვლენების ასახვა გახლდათ, არამედ უმთავრესი ამ

რეგიონებში ადგილობრივ მცხოვრებთა მორალური და ფსიქოლოგიური დახმარება, მათთვის მტკივნეული საკითხების გადაჭრაში თანადგომა იყო.

სადისერტაციო ნაშრომზე მუშაობისას გამოწვლილვით შევისწავლეთ და განვიხილეთ მე-19 საუკუნის მეორე ნახევრის პერიოდული გამოცემები. განსაკუთრებული ყურადღება კი „დროებასა“ და „ივერიაზე“ გავაკეთეთ, ვინაიდან ამ პერიოდულმა გამოცემებმა შეიძლება ითქვას მწვავე ბრძოლა გააჩაღეს მუჰაჯირობისა და სხვა მტკივნეული პოლიტიკური პროცესების წინააღმდეგ და ფართო პროპაგანდა გააჩაღეს წერა-კითხვის გავრცელებისა და ზოგადად ქართული წიგნის პოპულარიზაციისათვის. ისინი სამართლიანად გვევლინებოდნენ იმ დროს არსებული ჟურნალ-გაზეთების წინამძღოლებად და შეგვიძლია დანამდვილებით აღვნიშნოთ, რომ ამ გამოცემებმა სითამამე და სიმტკიცე შესძინეს ნიჰილიზმით მოცულ ქართველ ერს.

„დროებისა“ და „ივერიის“ რომლებითაც „ ბედისაგან მივიწყებული მოძმეები“ იბრუნებდნენ დაკარგულ რწმენას და იმედიანად შეჰყურებდნენ საკუთარ მომავალს ერთიანი ქართული სხეულის შემადგენლობაში. პრესის ფურცლებზე დაბეჭდილი მნიშვნელოვანი პუბლიკაციები, რომლებიც მიეკუთვნებოდნენ სხვადასხვა ჟურნალისტურ ჟანრს (კორესპოდენცია, ნარკვევი, რეპორტაჟი, წერილი, მიმოხილვა, რეცენზია, ინტერვიუ), გვიდასტურებს იმ პერიოდის ქართული პერიოდიკის ჟანრობრივ და თემატურ მრავალფეროვნებას, ხოლო თითოეული პუბლიცისტი, რომელიც ხშირ შემთხვევაში ფსევდონიმით გვაცნობს ფაქტებსა და მოვლენებს, გვევლინება მემატთანედაც, რომლებმაც დიდი საგანძური დაგვიტოვეს პუბლიცისტური წერილების სახით.

გაზეთი „დროება“ იყო ერთ-ერთი მოწინავე პერიოდული გამოცემა, რომელშიც განსაკუთრებული სიმძაფრით ქვეყნდებოდა სხვადასხვა ცნობილი საზოგადო მოღვაწის კორესპონდენცია აჭარიდან და საინგილოდან.

გაზეთი „ივერია“ კი გახლდათ გამოცემა, რომელიც ყოველთვის მზად იყო ქართველი თანამემამულეებისათვის, დიდი წინააღმდეგობის მიუხედავად, გაელვივებინა ეროვნული თვითშეგნების გრძნობა, კვლავ ჩაენერგა მათში ქართული მეზრძოლი სული და ეზრძოლა ერთიანი ქართული სახელმწიფოს აღდგენისათვის.

ორივე გამოცემის პუბლიცისტი ავტორები მოვლენებს ცხელ კვალზე მიჰყვებოდნენ და ცდილობდნენ მათი ხმა, სატკივარი მთლიანად საქართველოსთვის ეცნობებინათ.

სადისერტაციო ნაშრომზე „მე-19 საუკუნის სამუსლიმანო საქართველო ქართულ დოკუმენტურ-მხატვრულ პროზასა და პუბლიცისტიკაში“ მუშაობისას, დავრწმუნდით, რომ ამ პერიოდში ბევრი საყურადღებო მასალა ქვეყნდებოდა აჭარის წარსულიდან, განსაკუთრებულად ამხვილებდნენ ყურადღებას მუჰაჯირობის პროცესზე, ამხელდნენ მის გამომწვევ მიზეზებს და მთავრობას მოუწოდებდნენ მიეღოთ გადამჭრელი ზომები ამ პროცესების შესაჩერებლად. ამ რეგიონის მკვიდრთ უწევდათ, როგორც ოსმალოების მხრიდან ფსიქოლოგიური, მორალური, რელიგიური ღირებულებების იძულებით უგულებელყოფა, აგრეთვე რუსების მხრიდან ძალდატანებითი დამორჩილების ატანა. ქართველი ჟურნალისტებისა და საზოგადო მოღვაწეების დამსახურებად უნდა ჩაითვალოს ის ფაქტი, რომ შემცირდა მუჰაჯირთა რაოდენობა და გადასახლების წინააღმდეგ მიმართულმა აგიტაციამ შედეგიც გამოიღო.

კვლევაში განსაკუთრებული აქცენტი საინგილოს რეგიონზე გავაკეთეთ გავეცანით იქ არსებულ ვითარებას და დავრწმუნდით, რომ ქართველი ერი, რომელიც სიძლიერითა და დაუმორჩილებლობით გამოირჩეოდა ყოველთვის იმ პერიოდში არსებულმა გაუსაძლისმა პოლიტიკურმა და სოციალურმა ფაქტორებმა მოდრიკა და დაუკარგა ის ფასეულობები, რომლითაც თავის დროზე ეროვნულ და მორალურ-ეთიკურ ღირებულებებს ინარჩუნებდნენ.

კვლევისას გამოიკვეთა, რომ მიუხედავად რელიგიური ექსპანსიის განსაკუთრებულ დატვირთვას ინარჩუნებს ქალის კულტი, რომელიც მოყოლებული თამარის ეპოქიდან, მიუხედავად რთული ვითარებისა განსაკუთრებულად დაფასებული და ხელშეუხებელი გახლდათ. თითოეული მკვლევრის, პუბლიცისტის მიერ მე-19 საუკუნის მეორე ნახევრის რეალობის ასახვა კიდევ ერთხელ გვარწმუნებს, რომ ქართველი ერი თანადგომით, ურთიერთპატივისცემით მაინც ინარჩუნებდა ქართულ სულს.

სადისერტაციო ნაშრომის კვლევისას გამოვყავით მამულიშვილები, რომლებიც საკუთარი ინტერესების უგულვებელყოფით ცდილობდნენ რუს და ოსმალო დამპყრობლებს შეწინააღმდეგებოდნენ, რათა მათ არ დაეკნინებინათ ქართველი ერი, როგორც რელიგიური, ასევე მორალური თვალსაზრისით. მათ დიდი ზეწოლისა და დამცირების მიუხედავად შეინარჩუნეს სარწმუნოება, ღირსება და რაც მთავარია მშობლიური ენა.

ჩვენ შევეცადეთ ქრონოლოგიურად მივყოლოდით მე-19 საუკუნის მეორე ნახევარს. შევეცადეთ შეგვესწავლა და გამოგვეკვლია მოვლენები, ფაქტები, რომლებიც აჭარასა და საინგილოს დღემდე დაღად ამჩნევია. საკვლევ თემაზე მუშაობის პროცესმა გვიჩვენა, რომ „მე-19 საუკუნის სამუსლიმანო საქართველო ქართულ დოკუმენტურ-მხატვრულ პროზასა და პუბლიცისტიკაში“ ფართოდ შესასწავლი და გასაანალიზებელი საკითხია. იკვეთება პრობლემები, რომლებიც ფაქიზ დამოკიდებულებას მოითხოვს.

ვფიქრობთ, სადისერტაციო ნაშრომის, „მე-19 საუკუნის სამუსლიმანო საქართველო ქართულ დოკუმენტურ-მხატვრულ პროზასა და პუბლიცისტიკაში“, ძირითადი მიზანი გაგვერკვია, თუ როგორ აისახებოდა საქართველოში, კერძოდ კი კონკრეტულ რეგიონებში მიმდინარე ეროვნულ-განმათავისუფლებელი და კულტურული პროცესი როგორ აისახებოდა იმ პერიოდის ქართულ გამოცემებსა და პრესაში. ვფიქრობთ, რომ ეს საკითხი შეიძლება კიდევ არაერთი კვლევის საგანი გახდეს,

ხოლო ეს ნაშრომი ხელს შეუწყობს აღნიშნული პერიოდით დაინტერესებულ პირებს შემდგომ კვლევაში.

საკვლევი თემის ძირითადი დებულებები გამოქვეყნებულია შემდეგ პუბლიკაციებში:

1. „გაზეთი „სამუსლიმანო საქართველო“ და მისი როლი აჭარის დედასამშობლოსთან დაბრუნების პროცესში“, ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა ფაკულტეტი, ბათუმი 2016.
2. „ მე-19 საუკუნის ქართველი პუბლიცისტების თვალით დანახული ქართველ მუჰაჯირთა ცხოვრება“ - “განათლება“, საქართველოს ტექნიკური უნივერსიტეტი, თბილისი 2014 N 1 (10), გვ.50-52.
3. „პოლიტიკური დისკურსი მე-19 საუკუნის მეორე ნახევრის ქართულ პრესაში (მუჰაჯირობა) – „ჰუმანიტარული მეცნიერებები - ინფორმაციულ საზოგადოებაში - II“ , ნაწილი III, ჰუმანიტალურ მეცნიერებათა ფაკულტეტი, ბათუმი 2014, გვ 174-176.
4. „საინტერესო ნაშრომობის დავით წერეთლის შესახებ“ - „ფილოლოგიური მაცნე II“, ქართული ფილოლოგიის დეპარტამენტი, თბილისი 2015, გვ. 122-127.
5. „Reflection of the country’s problems in Georgian Press in the second half of the 19th“ - „ Людина віртуальна: нові горизонти“, київ 2014, 101-103.

Batumi Shota Rustaveli State University

Faculty of Humanities
Department of Georgian Philology

With the Right of Manuscript

Gvantsa Sabashvili

The XIX Century Muslim Georgia
In Georgian Documentary-Artistic Prose and Publicism

Dissertation/Specialty-Philology/Literary Criticism

S Y N O P S I S

of the Thesis Submitted for Gaining the Academic Degree
of Doctor of Philology

Scientific supervisors:

Associate Professor: Guram Bakhtadze

Associate Professor: Inga Shamilishvili

Batumi 2017

The Dissertation Paper has been performed at the Department of Georgian Philology, the Faculty of Humanities of Batumi Shota Rustaveli State University.

Scientific supervisors:

Guram Bakhtadze - Associate Professor; the Department of Georgian Philology, Batumi Shota Rustaveli State University

Inga Shamilishvili - Associate Professor; Batumi Shota Rustaveli State University, the Department of Georgian Philology

Thesis Reviewers: **Shorena Makhachadze** - Professor; Batumi Shota Rustaveli State University, the Department of Georgian Philology;

Malkhaz Chokharadze - Professor; Batumi Shota Rustaveli State University, the Department of Georgian Philology;

Vakhtang Inauri - Associate Professor; Samtskhe-Javakheti State University.

The defense of the Tesis will be held on July 12, 2017 at 15:00 o'clock at the Commission session of the Dissertation Board of the Faculty of Humanities, Batumi Shota Rustaveli State University.

Address: Batumi 6010, Ninoshvili Str. N 35, the first building of the university, Auditorium N ...

The Dissertation is available to the library of Shota Rustaveli State University.

The Synopsis was sent -----

Scientific Secretary of the Dissertation Board

Doctor of Philology,

Associate Professor:

Nana Tsetskhladze

General Description of the Thesis

The Object of our Thesis is to explore the XIX century Muslim Georgia in Georgian Documentary-Artistic Prose and Publicism of the second half of the XIX century. The study of the XIX century Georgia is quite difficult and at the same time very interesting. That's why this topic has always been the subject of research for many scientists.

We have picked up an interesting scientific material and on the basis of its analysis formed our view and conclusions.

The deep study of the Georgian documentary-artistic prose and publicism of the second half of the XIX century has given us all grounds to highlight the following issues:

- Political-economic situation of the second half of the XIX century;
- Historical Adjara, which became a battlefield;
- An intersection of different religious views;
- Traditions and customs of local population;
- Georgian public figures and their role in raising national self-consciousness.

Relevance of the topic. The subject of the research is the reflection of problems of the XIX century Georgia in Georgian documentary-artistic prose and publicism. The detailed overview of the topic reveals the contribution made by the Georgian public figures for their homeland in the second half of the XIX century.

The scientific work is remarkable by its diversity and concreteness. The main part of the Thesis is dedicated to the ideological understanding and the analysis of the topic.

The views and ideas of modern public figures, publishers, ethnographers and researchers of the second half of the XIX century in connection with the given topic are of the greatest interest.

The Dissertation work sheds light on views and beliefs of the famous public figures of the XIX century, as well as the ideas of the less known individuals, what is more important for all the stakeholders.

The main goal of the Thesis is the study and evaluation of those Georgian public figures's works who lived in the second half of the XIX century and participated in the complex processes of that time.

Our aim is to analyze the “Muslim Georgia” through the found materials from different angles. It should be noted that a peculiar attention is paid to the analysis of papers published in periodicals of that time in order to reveal the painful consequences of the ongoing processes in the second half of the XIX century.

The object and the methods of research. In the process of research we used documentary prose, monographs, scientific articles, periodical editions of the second half of the XIX century, in particular, "Droeba" and "Iveria". The study of theoretical works has resulted in drawing basic conclusions.

It also helped to identify the peculiarities of the topic of research and to carry out its ideological analysis.

Scientific novelty of the Paper. We have had the opportunity to learn more new facts about famous public men as well as to get acquainted with the less known figures, who could fully describe different problems existed in the regions of Georgia in the second half of the XIX century.

Our Dissertation work is a step forward in the study of the XIX century Muslim Georgia. It could be used as a peculiar guide for those interested in the given topic.

The volume and the structure of the Thesis: The Thesis consists of computer printed 130 pages. It includes Introduction, 3 Chapters, Paragraphs and General Conclusions. A list of literature references and electronic sources is attached to the Dissertation as well.

Contents of the Thesis

Introduction deals with the goals and objectives, set in the Dissertation work, and emphasizes its topicality. The theoretical value of the Thesis is considered as well. Introduction discusses the relevance of the topic, the research methodology and the expected results.

Introduction reveals a political state of the country in the second half of the XIX century, which subsequently led to the beginning of the renewed process of Muhajiroba (Muhajirs - Muslim population who had massively left Georgia during persecutions). Introduction deals with the special attitude of the people, who lived in the 60s, to their homeland.

We get acquainted and with their methods of fight against the enemies and analyzed them. The periodic editions, created by the Tergdaleulni (a group of radicals who supported the political ideals of Karl Marx) at the end of the XIX century, became a chronicle of this epoch.

The Dissertation work focuses on the papers of individual researchers and pays attention to political, economic and historical values of the second half of the XIX century.

Chapter I – The Muslim Georgia in the documentary - artistic prose of the XIX century – consists of 5 Paragraphs: 1. 1. Giorgi Kazbegi; 1.2. Zakaria Tchitchinadze; 1.3. Tedo Sakhokia; 1.4 Dimitri Bakradze; 1.5. Saingilo Theme.

Paragraph 1.1. deals with Giorgi Kazbegi's journey to Southwest Georgia, which is given in a form of documentary prose. "Three months in Turkey's Georgia" is a title of the book by George Kazbegi, which clearly shows the current political and social situation of the country.

Giorgi Kazbegi's journey represents one of the most interesting works containing the mixture of traditions, customs, economic conditions and religious views of each village in southwestern Georgia. The analysis of this story precisely allows us to create a general historical-cultural picture.

Paragraph 1.2. narrates about Zakaria Tchitchinadze's merits. It also deals with the analysis of Muhajiroba. Zakaria Tchitchinadze referred to this process with great pain. He also cared about the preservation of Georgian language, because he realized the significance of Georgian language for the national identity.

It should be noted that Zakaria Tchitchinadze had a tolerant attitude towards religion. This issue is circumstantially considered in the given paragraph. Here we have tried to get acquainted with the details of Zakaria Tchitchinadze's journey and to convey the researcher's views, goals, results with the lesser accuracy. Zakaria Tchitchinadze's most important trip was to Adjara.

Paragraph 1.3. tells about Tedo Sakhokia's travelling and its results. Tedo Sakhokia lived in the period when the lands, captured by the enemies, were returned to the homeland. Therefore, the researcher describes the situation of that period in detail. A special place in his work is assigned to Adjara's role.

Tedo Sakhokia described his trip to different villages of Adjara in his monograph "Travels". The researcher reveals the situation in the villages, talks about education issues, discusses Russia's and Ottoman's attitude toward Adjara. It is obvious that the researcher prefers Russia to Ottoman.

The following paragraph of the Chapter I includes some interesting facts about Dimitri Bakradze's life, who greatly contributed to enhancing the national self-consciousness and preserving the spirit of the Georgian people.

Dimitri Bakradze had an especially distinguished attitude towards the Georgian public figures: the researcher tried to make his contemporary public figures take to heart the difficult situation in the country. Describing the country's history, he wanted to pay the Georgian society's attention to the region of Adjara.

The last paragraph is dedicated to Saingilo (formerly Georgian Azeri area) theme. It describes a geographical location and separate corners of this place. The paragraph deals with the Avars' raids, which were quite common in Saingilo in the second half of the XIX century.

We have also mentioned here such public figures as T.Papuashvili, Z.Edili and analyzed their works, which include a detailed description of the situation in Saingilo, the relationship of the local people, their attitude, family traditions and customs, etc.

We have singled out the interesting references, which in some way emphasize a tense situation in Saingilo.

Z. Edili divides the population of Saingilo into two parts – the Kekeli and the Eliseli Ingilians. The interrelations and distinctive features are presented as a result of research in this paragraph.

Chapter II – The process of Muhajiroba in the Georgian press in the second half of the XIX century.

The title itself refers to our population's most painful process of the XIX century Muslim Georgia. Before talking directly about the process of Muhajiroba, we have reviewed the reasons and historical facts that caused this process.

In this Chapter we have identified those regions where the process of Muhajiroba was going on most heavily. These regions (Tao, Klarjeti, Artaani, Adjara, Kobuleti) were almost completely abandoned.

The Chapter deals with the merits of the Georgian Muhajirs who have managed to maintain the Georgian language, the traditions and customs determining their national identity.

The chapter also describes the constant struggle of Ottomans, on the one hand, and Russians, on the other hand, who tried to deserve the friendliness of the local people of the historic Adjara, what, in its turn, would have strengthened their position in this region. In this chapter we also emphasize the role and the aim of the periodicity towards this problem. The periodical editions of this epoch occupied a special place in the life of the Muhajirs.

A certain part of publicists wrote that the Muhajirs were satisfied with the results of the resettlement, while the other part indicated that they, on the contrary, regretted and wanted to return to their homeland.

The aim of this paragraph was to reveal a special attitude and an attempt to maintain the national spirit, what could have been gained by the Georgian society of the XIX century with the help of the periodic body.

The events of the XIX century were reflected and analyzed by the Georgian press. Iliia Chavchavadze, Akaki Tsereteli, Sergei Meskhi, Niko Nikoladze, Iakob Gogebashvili and others described and examined the situation in the Adjara region with full accuracy in their works and tried to evoke the patriotic feelings among the population. We have studied and analyzed the opinions and ideas of different public figures, published in the periodic press. We tried to draw the attention to the most important issues of the above mentioned epoch, which determined the formation of political and national views. At the same time, the analysis of the journalistic letters has been resulted in the evaluation of the given epoch and the process.

Chapter III – we have discussed Muslim Georgia in the second half of the 19th century in Georgian publicism, as one of the directions of journalism in which epoch problems were described authentically. Since 60-70-s of the XIX century, according to the interests of the society, papers of Georgian periodics often used to print interesting letters and researches. Thus, it is very interesting to get acquainted and analyze the inheritance of publicists who published in the newspapers and magazines of the last century. We speak about those publicist letters which are discussed in the present paper in details.

In order to properly depict vital picture of the 19th century, it is necessary to study the literature and publicist production which authentically reflects actuality of those issues that were present in the given historical epoch.

Thought and mind of the abovementioned epoch's researchers was directed towards Muslim Georgia, who created and left authentic reflection of the second half of the 19th century reality. Right on this base, we considered necessary to look up for publicist letters and select them, so as interested people could get acquainted with them in one space.

Published magazines and newspapers in the second half of the 19th century contributed to increase national self-consciousness in society.

It was the transitive epoch when a new type of thinking established, different ideas, goals started to appear. Consequently, in the present chapter, we considered it interesting to draw our attention on the newspapers “Droeba” and “Iveria”, which had become a national liberation headquarter.

The mentioned third chapter consists of several Paragraphs – 3.1 the newspaper “Droeba”; 3.2 the newspaper “Iveria”; 3.3 Davit Tsereteli’s publicism; 3.4 Saingilo in the second half publicism of the 19th century; 3.5 Saingilo in the newspaper “Droeba”; 3.6 Saingilo in the newspaper “Iveria”.

In the Paragraph 3.1., the newspaper “Droeba”, we discuss current affairs in Ajara region. On the basis of different publicists thoughts we examine lifestyle, customs, and peculiarities of different religions of local people. We consider the role and assignment of the periodical organ really interesting in order to get acquainted with the mentioned problem.

The newspaper “Droeba”, that had become a flag for national liberation movement, used to have many readers, as it really reflected Ajara reality in the second half of the 19th century. By the newspaper we got acquainted with the thinking of famous publicists as well as thoughts of local people, which expressed the mentioned reality even clearer.

From the publications brought in this chapter it is clear that the newspaper “Droeba” shows worries of both famous public figures and those who tried to resist the enemy with the power of words. They wanted to show their fighting efficiency and obstinacy. On the basis of publicist letters found in the present chapter, we can conclude that Georgian publicists who worked in the second half of the XIX century made great contribution to the united Georgian state formation and returning people, who were sent off from the native land by fate injustice, to the united Georgian space.

The Paragraph 3.2. of the third chapter – the newspaper “Iveria” also represents the sphere of our interest.

Like the newspaper “Droeba” the newspaper “Iveria” was also distinguished with obstinacy and orientation towards the mentioned epoch. In the given paragraph we have actively discussed thoughts, ideas and aims of Ilia Chavchavadze and his team-mates.

“Iveria” was a thematically diverse national publication, which must be considered an authentic chronicle of the last quarter of the XIX century. “Iveria” was the organ enforcing national self-conscious ideas of political independence of Georgian people who fought against Tsarism. The newspaper completely depicts the main worry of that time – converting fellows to Islam, their exile and Muhajirship.

Ilia Chavchavadze himself dedicated several publicist letters to this problem. We have clearly presented publicist letters of Ilia Chavchavadze and others in the Paragraph 3.2. of the stated topic.

The Paragraph 3.3. deals with Davit Tsereteli publicism. As we have already mentioned, in order to completely form the picture of the second half of the XIX century, it is necessary to get acquainted with the works of famous Georgia public figures as well as to study the thoughts of less famous for us people. One of such people was Davit Tsereteli, whose publicism is the subject of our interest, as Davit himself was a direct participant of the affairs that went on in Ajara in the second half of the XIX century. Davit Tsereteli preserved several letters for us where he presented his modern political and social processes clearly.

Davit Tsereteli belongs to the number of famous patriots, who, according to the national interests, planned their professional work with the writing and journalistic works and made their contribution to the public activities. By means of publicist letters, the publicist clearly painted existing condition of Machakhela Gorge in the XIX century. Right for this reason we considered it appropriate and important to get acquainted with Davit Tsereteli’s less famous publicist wealth.

In the third chapter we have separated Saingilo in the newspaper “Droeba” and newspaper “Iveria”. We found interesting publicist letters and tried to present Saingilo lifestyle thoroughly in the second half of the XIX century.

From the publicist letters published in the newspaper “Droeba”, we considered it interesting to give special importance to those publications that described not so desirable relationship of the Ingilo and Kiziqian.

Agitation policy of mullah-seniors did not lose actuality in Saingilo as well, on the basis of which, we considered necessary to get acquainted with several publicist letters in this chapter.

The newspaper “Droeba” gave plenty of pages to the information about Saingilo that were filled with most interesting facts. The main thing was that the publicists themselves were participants of affairs and processes of Saingilo and told stories they had witnessed themselves. This made the sense of readers even harsher and made them feel painful processes.

We also considered interesting to raise the problem of Saingilo depicted in the newspaper “Iveria”, which is a separate Paragraph.

The newspaper “Iveria” was a periodic publication of second half of the XIX century, the main goal of which was to inform Georgian people, it assisted to increase national self-conscience, especially in such regions as Ajara and Saingilo. In order to make Dissertation work complete, we considered it necessary to raise those publicist letters which clearly depicted existing problems of Saingilo in the XIX century.

From publicist letters we selected those ones that were most interesting for the country and social class. In the stated Paragraph we have reviewed the fate of the Georgian people converted to Islam and educational institutions in Saingilo. We get acquainted with general characteristics of an Ingilo woman, mother and her role in the family.

In the present Dissertation work we have tried to present Muslim Georgia of the second half of the XIX century. On the basis of our research and separate documents and publicistics we tried to present general conclusions.

As the observation made clear, the second half of the XIX century was the period, the harshness and obviousness of which was clearly familiarized by the public figures of the 19th century.

The analysis of the XIX century clearly showed political and social problems that existed in the second half of the XIX century. There is a separate problem of religious attitudes and

interrelationship of religious confessors. We can also see tireless labour of public figures in order to help patriots wake up again and sense the love of native land.

The study of documental-fiction and periodic publications of the second half of the 19th century, outlined tendencies clearly presented by the Dissertation work.

On the basis of rich actual material, the main principle of the paper was to present historical analysis of the processes going on in the second half of the XIX century in these parts of Georgia.

The study of the dissertational topic has shown that each researcher, publicist, ethnographer and historian obviously and clearly showed political, social and cultural state in the second half of the XIX century. And the fact, that they were direct participants and witnesses of the processes themselves, adds harshness and credibility to each work.

General conclusions:

The study of Georgian documentary-feature prose and publicist letters of the second half of the XIX century revealed interesting tendencies, namely that these genres contributed to the formation of public opinion in Georgia and aimed at informing people about various state, governmental topics, including political and religious aspirations of residents of Adjara, Samtskhe-Javakheti and Saingilo. They supported and encouraged Georgian society to be informed about Georgian traditions and values in these regions.

In the thesis we studied and discussed sketches, monographs and publications about Adjara and Saingilo created by Georgian public figures, researchers and publicists.

The main principle of the dissertation work was based on the rich factual material, which provided the historical analysis of the current processes in Georgia in the second half of the 19th century. The above mentioned issue was not the goal of our research but provided us with the possibility of studying the issue and correct conclusions. While studying the issue, we

realized that many facts happening today have acquired other accents, many of them have been forgotten, and so the relevance of our work was to highlight and discuss these issues.

In the dissertation research we discussed periodical editions of the second half of the XIX century, documentary feature prose created by Georgian public figures and writers.

While talking about the documentary-fiction prose of this period, we focused on the opinion of Georgian public figures such as Zakaria Chichinadze, Tedo Sakhokia, Giorgi Kazbegi, Tengiz Papuashvili and others. They mainly talked about Georgia in the second half of the XIX century, when the active phase was one of the regions of Adjara, Samtskhe-Javakheti and Saingilo, and on the other hand Russia's issue of subjugation and subordination.

The study of the issue showed that each author has clearly expressed the political, social and cultural situation in the second half of the XIX century. And the fact that they were the main participants and eyewitnesses of these processes, make the publication more reliable and harsh.

Based on the research, each author has been a kind of agitator for compatriots in order to maintain Georgian spirit, language, culture and almost forgotten traditions with their work and proclamation. They also spoke with grief about all the facts and events that contributed to the decline of national self-consciousness among the Georgian people. For example, we can note that Zakaria Tchichinadze described “Muhajiroba” as the most painful process against nationality. It is worth mentioning that Tedo Sakhokhia and Dimitri Bakradze paid attention to the many painful issues of Adjara as well.

In addition to the research of this documentary-feature prose, except single documentary facts, we reflected personal emotions of the facts and phenomena. According to the above-mentioned we conclude that the authors themselves are painfully affected by the political and social situation that is emotionally reflected in their work. Their main concern was not only to reflect the current facts and events but also the moral and psychological support of local residents in these regions, helping them to deal with painful issues.

While working on the Dissertation we studied and discussed periodical editions of the second half of the XIX century. Special attention was made to "Droeba" and "Iveria", because these periodic editions fought against Muhajiroba and other painful political processes and have made wide propaganda for the spread of literacy and popularization of the Georgian book. They were fairly considered as the leaders of magazines and newspapers, and we can undoubtedly note that these editions gave the nihilistic Georgian nation courage and firmness .

With the "times" and "Iveria", " the forgotten friends" returned to their lost faith and looked forward to their own future in the united Georgian community. Important publications printed on press papers belonging to different journalistic genres (correspondence, narrative, reporting, interview, review, interview) confirm the genre and thematic diversity of the Georgian period, and each publication, which in many cases informs facts and events, appeared as chronicler, who left us a great treasure in the form of publicist letters .

The newspaper "Droeba" was one of the leading periodical publications in which the famous public figure correspondent from Adjara and Saingilo was published with special intensity.

The newspaper "Iveria" was a publication which was always ready to embrace the sense of national self-consciousness, despite the great resistance of Georgian compatriots, and was one who fought for the restoration of the unity of Georgia.

The authors of the publication of the two publications followed the events and let the whole Georgia know about their pain .

While working on "The 19th Muslim Georgia in Georgian Documentary and Artistic Prose and Publicism", we were convinced that during this period many of the notable material was published from the past of Adjara, special attention was paid to the Muhajirs' trial, the reasons for its cause and the government were encouraged to take decisive measures to stop these processes. The inhabitants of this region were forced to ignore the psychological, moral and religious values of the Ottoman as well as the overthrow of Russians by the Russians. The

merits of Georgian journalists and public figures should be regarded as the fact that the number of muhajirs has decreased and agitation against resettlement has resulted.

In the study we have a special emphasis on the Saingilo region to learn about the situation and make sure that the Georgian nation, that strength and defiance always stood for the period of unbearable political and social factors proceeded to bend and lost values, which in time of national and moral and ethical values to keep Nancy and Charles.

The research revealed that despite the religious expansion, the women's culture, which have been in the epoch, has been particularly valuable and unattractive. Reflecting the reality of each of the researchers, the second half of the 19th century, once again assures us that the Georgian nation supported the Georgian soul by mutual respect.

In the study of the thesis of the dissertation we found out the patriarchs who tried to ignore their interests and oppose the Russian and Ottoman invaders so that they could not disgrace the Georgian nation both religious and moral. Despite their great pressure and humiliation, they maintained their faith, dignity, and most importantly their native language.

We tried to follow the second half of the 19th century chronologically. We have tried to study and investigate the facts, which are seen in Adjara and Saiglio until now. The process of work on the study has shown that "the 19th Century Georgia Georgia is a widely studied and analyzed issue in Georgian documentary-fiction prose and publicism". There are problems that require a fraudulent attitude.

We think the dissertation thesis, "The 19th Century Muslim Georgian Documentary-Artistic Prose and Publicism", the main goal was to find out how the national-liberation and cultural processes in Georgia, particularly in specific regions, were reflected in the Georgian publications and the press. We think that this issue can become a subject of many research, and this work will help people who are interested in this study in further study.

The main provisions of the research topic are published in the following publications:

1. „Newspaper “The Muslim Georgia“ and its role in the process of returning to the homeland of Adjara ", Faculty of Humanities, Batumi 2016.
2. „Life of Georgian Muhajirs seen by the 19th century Georgian publicists' eyes" – “Ganatleba", Georgian Technical University, Tbilisi 2014 N 1 (10), pp.50-52.
3. "Political Discourse in the Georgian Press of the Second Half of the 19th Century (Mukhajiroba) -" Humanitarian Sciences in Information Society - II ", Part III, Faculty of Humanities, Batumi 2014, pp. 174-176.
4. "Interesting Works About David Tsereteli" - "Philological Matsne II", Georgian Philology Department, Tbilisi 2015, p. 12.
5. „Reflection of the country’s problems in Georgian Press in the second half of the 19th“ - „Людина віртуальна: нові горизонти“, київ 2014, 101-103.